

Pregledni članak
UDK 373.3(497.5=511.141)
811.511.141(497.5)(091)

Arijana Kolak Bošnjak (Hrvatska)

Hrvatski institut za povijest

Zagreb

akolak@isp.hr

POKUŠAJI UVOĐENJA MAĐARSKOGA JEZIKA U HRVATSKE ŠKOLE U PRVOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

Sažetak

Nacionalni sukob između Hrvata i Mađara u prvoj polovici 19. stoljeća naj snažnije se iskazivao kroz pitanje jezika, posebno kroz pitanje uvođenja mađarskoga jezika kao službenoga za čitav teritorij Ugarske, uključujući i bansku Hrvatsku. Analizom saborskih zaključaka, različitih izvješća i drugih dokumenata iz navedenog razdoblja, a u kontekstu nacionalne problematike tog vremena prikazuje se pokušaj Mađara da u hrvatske škole uvedu mađarski jezik. Mađari su djelomično imali uspjeha u tome, jer je mađarski od 1833. postao obvezatan predmet u hrvatskim školama, ali ga nisu uspjeli uvesti kao nastavni, oko čega su se vodili prijepori tijekom 1840-ih. Unatoč svim naporima Mađara, širenje mađarskog jezika putem školstva u banskoj Hrvatskoj nije imalo uspjeha.

Ključne riječi: mađarski jezik, hrvatske škole, prva polovica 19. stoljeća

Uvod

Jezično pitanje obilježilo je dva važna razdoblja ugarske prošlosti, prosvjetiteljstvo (1772.-1825.) i doba reformi (1830.-1848.). U prvom od tih razdoblja uloga narodnog jezika dobiva na važnosti u sklopu prosvjetiteljskih ideja, prije svega ideje o napretku pojedinca i naroda na temelju obrazovanja na narodnom jeziku. Te ideje povezane su nakon smrti vladara Josipa II., a pod utjecajem Francuske revolucije (1789.), s osjećajem domoljublja i s idejom o stvaranju jedne državotvorne, odnosno političke nacije u okvirima jedinstvene države, koja se najprije iskazala u otporu centralističkim i apsolutističkim pokušajima, koje je taj vladar nastojao provesti na teritoriju čitave Monarhije. (Šokčević, 2006: 29) U mađarskoj nacionalnoj ideologiji jezično pitanje, tj. pitanje podizanja mađarskoga jezika kao „materinjeg jezika kraljevstva“ na razinu službenoga na teritoriju zemalja Krune Sv. Stjepana, dobiva sve veće političko značenje. S pokretom neologista, koji su mađarski jezik modernizirali i osuvremenili, omogućeno je njegovo utemeljenje kao najvažnijeg elementa nacionalnog identiteta. Borbu za mađarski jezik oni su vodili u smjeru pretvaranja šireg „ugarskog“ domoljublja u uži mađarski nacionalizam te on više nije bio samo važan kao jezik komunikacije, nego postaje dio političko-kulturnog identiteta, što je utjecalo na pojavu nacionalnih pokreta kod nemađarskih naroda u Ugarskoj. (Almási, Šubarić, 2015: 9-10, 16; Margócsy, 2015: 31; Kontler, 2007: 231-232) To se iskazalo i kroz utemeljenje mađarskoga kao književnoga jezika, odnosno kroz pojavu čitave plejade vrlo značajnih pisaca krajem 18. i početkom 19. stoljeća, koji su stvarali isključivo na mađarskom jeziku. (Margócsy, 2015: 33; Kontler, 2007: 232) Iako su i u razdoblju prosvjetiteljstva bili izneseni zahtjevi za društvenim promjenama u Ugarskoj, kojima je napose težilo građanstvo, koje se na prijelazu iz 18. u 19. stoljeć snažno razvija, napose njegov intelektualni sloj, ali kojima je bilo otvoreno i srednje plemstvo, a u kojima je prevladavalo uvjerenje da se modernizacija ugarskoga društva u smjeru građanskog razvitka može postići jedino daljnjim razvojem i njegovanjem mađarskoga jezika (Margócsy, 2015: 31; Povijest Mađarske, 1995: 116; Kontler, 2007: 233), važna uloga mađarskoga jezika u društvenim i političkim promjenama još je snažnije istaknuta u reformnom razdoblju. U tom razdoblju nacionalni zahtjevi i težnje za reformama starog društvenog poretka zajednički se pojavljuju i provode. Mađarski jezik sukladno tome nastavlja se razvijati i promovirati kroz nacionalne institucije (npr. Mađarske akademija znanosti), kroz tisak na mađarskom jeziku, kroz kazalište i dr. s ciljem da mađarska nacionalna ideologija privuče što šire

slojeve stanovništva, ali i različite narodnosti koje su živjele u Ugarskoj, čemu je još snažniji poticaj davala ideja mađarskoga liberalnog plemstva o širenju plemićkih prava na neplemiće. Ekonomski i institucionalni razvitka treba je poslužiti nacionalnom blagostanju, koje je za posljedicu trebalo imati prihvaćanje mađarske nacionalne ideologije, pa u sklopu toga i mađarskog jezika kao službenoga od strane nemađarskih naroda u Ugarskoj. (Povijest Mađarske, 1995: 123; Kontler, 2007: 230, 236, 245; Šokčević, 2006: 29)

I kod drugih naroda u Srednjoj Europi, kao što je spomenuto, u prvoj polovici 19. stoljeća pojavljuju se nacionalni pokreti te jezik dobiva važnu političku funkciju u pojedinim nacionalnim ideologijama. Od 1790. godine Mađari su započeli s pritiscima na Hrvatski sabor da u banskoj Hrvatskoj najprije ozakoni učenje mađarskoga jezika u hrvatskim školama, a zatim da ga uvede i kao nastavni jezik i ta se praksa nastavila tijekom čitave prve polovice 19. stoljeća. Ta nastojanja Mađara bila su u skladu s njihovom nacionalnom ideologijom da na prostoru povijesne Ugarske stvore jedinstvenu mađarsku državu s jednim narodom i jednim službenim jezikom – mađarskim. (Šokčević, 2006: 28-30) Ona su potaknula različite reakcije na hrvatskoj strani kako među nosiocima hrvatskoga političkoga života tako i među školskom mladeži te je jezik postao jedno od glavnih političkih pitanja u tom razdoblju.

Krajem 18. stoljeća važnu je ulogu u oblikovanju nacionalnih ideologija imala teorija njemačkog filozofa Johana Goetfrieda von Herder o jeziku kao važnoj osobini nacije, točnije o jeziku kao duhu naroda. Ta je teorija u oblikovanju nacionalnih ideologija bila općeprihvaćena pa je se može naći kao integralni dio mađarske nacionalne ideologije (usp. Hönich, 2015: 43), slavenskih ideologija, ali i hrvatske nacionalne ideologije. Poseban utjecaj na razvoj mađarske nacionalne ideje imalo je takozvano Herderovo proročanstvo o mogućem nestanku mađarskoga jezika, što je kod Mađara s jedne strane prouzrokovalo strah, a s druge čvrst stav u borbi za očuvanjem mađarskoga jezika i stvaranjem „narodnoga duha“, (Heka, 2014: 518-520; Kontler, 2007: 230) koji se iskazivao ponajprije kroz jezik, kao i kroz uporno nastojanje da mađarski jezik učine službenim na čitavom prostoru Ugarske, uključujući i Hrvatsku i Slavoniju te Primorje u svoje planove.

Mađarska nacionalna ideologija, kako je već spomenuto, težila je od povijesne Ugarske stvoriti jedinstvenu mađarsku nacionalnu državu, s jednim političkim narodom Mađarima, ali i jednim službenim jezikom mađarskim. Kako su prema Herderu kultura i jezik činili temelje ljudskog izvornog iskustva, kojima svaki pojedinac i narod treba težiti ako želi biti istinski slobodan i ostvariti svoje samoodređenje, jedan od važnih uvjeta za

postizanje tog cilja bio je i obrazovanje mladeži na autentičnom (narodnom) jeziku (Smith, 2001: 13-14). Da bi dakle mađarska nacionalna ideja mogla biti realizirana bilo je nužno uvesti mađarski jezik u sve škole u Ugarskoj, najprije kao obvezatan predmet, a zatim i kao nastavni jezik, tj. jezik na kojem se predavalo školsko gradivo te kroz njega obrazovati i stvoriti nacionalno svjesnu mladež. Nositelji mađarske nacionalne ideologije svoje su namjere opravdavali različitim argumentima, od toga da u jednoj državi može biti samo jedan službeni jezik, jer ako se državom želi uspješno upravljati smatrali su da se to mora činiti na jednom jeziku, koji će omogućiti napredak na svim područjima život, do toga da je on nužan radi pobuđivanja narodnog duha i radi čvršćeg duhovnog povezivanja različitih naroda ugarskog kraljevstva. (Fónagy, 2004: 205; Kontler, 2007: 246)

Prvi prijedlog o uvođenju mađarskoga jezika kao službenoga za čitav prostor Ugarske iznesen je već na Ugarskom saboru 1790. godine, kada su mađarski staleži predložili da ga se uvede u sve više škole, dakle u gimnazije, na akademije i na sveučilišta u Ugarskoj, pa tako i u banskoj Hrvatskoj. Bila je to reakcija Mađara na pokušaj cara Josipa II da uvede njemački kao službeni jezik za čitavu Monarhiju. Mađari su već tada, pod utjecajem pokreta za poboljšanje njemačkog jezika, radili na poboljšanju mađarskoga jezika, to jest nastojali su ga osuvremeniti i učiniti pogodnim za suvremene znanstvene rasprave i pisanje lijepe književnosti. Već 1770-ih pojavljuju se pojedinci poput Györgya Bessenyeia, koji su se pod utjecajem spomenutog pokreta i Herderove teorije zalagali za široku uporabu mađarskoga jezika predlažući uz to i osnivanje domoljubnoga učenoga društva s argumentom da se svaka nacija mora obrazovati na vlastitom jeziku. (Kontler, 2007: 221; Miskolczy, 2015: 72-74) Iako je u radu istaknutu prije svega utjecaj Herdera na oblikovanje mađarske nacionalne ideologije, napose njegov utjecaj u tumačenju važnosti narodnoga jezika u nacionalnoj ideologiji, na jezičnu problematiku mađarskog nacionalizma utjecali su različiti autori i filozofi od Goethea do njemačkih romantičara poput Fridricha Schlegela i Jakoba Grimma. Mađarski jezik tak se postupno počeo oživljavati, pa je do 1790. godine kada se povezuje s procesom oblikovanja mađarske nacionalne ideologije njegova uloga u društvenom i političkom životu zemlje postala sve značajnija. Od 1790. uloga mađarskog jezika u nacionalnim previranjima, prije svega pitanje njegova uvođenja kao službenog jezika u Ugarskoj, postaje prvorazredno političko pitanje.

Rasprava

Hrvatski staleži na saboru 1791./92. godine nisu u potpunosti prihvatili prijedlog mađarskih staleže o uvođenju mađarskog jezika u hrvatske škole uviđajući da se u tom prijedlogu nazire narušavanje položaja Kraljevina Hrvatske i Slavonije kao ravnopravnih članova zajednice zemalja krune Sv. Stjepana i želeći u skladu sa svojim municipalnim pravom o jezičnoj autonomiji i dalje zadržati latinski kao službeni jezik. Ipak, pristali su na to da se mađarski jezik uči kao neobvezatan predmet u hrvatskim školama, tj. da ga mogu učiti oni koji to žele i koji smatraju da bi im to moglo koristiti te je odlučeno da se na zagrebačkoj Akademiji postavi jedan profesor mađarskoga jezika. (ZHS, IX: 88.) Time su kompromisno nastojali udovoljiti mađarskim staležima, koje su smatrali svojim sudrugovima u otporu prema kraljevskoj vlasti, koja je u povremenim periodima apsolutizma nastojala smanjiti prava i povlastice plemstva. Slijedom te odluke hrvatskih staleža, Ugarsko namjesničko vijeće, koje je bilo i vlada za bansku Hrvatsku, odredilo je 1792. da pri svakoj glavnoj školi u banskoj Hrvatskoj bude barem jedan učitelj koji zna mađarski, a nešto ranije 1791. donijelo je odluku i da svi učiteljski kandidati moraju učiti mađarski jezik. (Cuvaj, 1910: 144-145) Na temelju tih odredbi u bansku su Hrvatsku stigli prvi učitelji te su se pojavile i prve gramatike mađarskoga jezika. (Dobronić, 2004: 140, 144; Cuvaj, 1910: 145-146) Kao posljedica takve odluke Hrvatskoga sabora uskoro su se od strane Mađara čuli sve glasniji zahtjevi da se u hrvatske škole mađarski jezik uvede najprije kao obvezatan predmet, a zatim i kao nastavni. Za takve zahtjeve Mađari su imali sve snažniji argument, jer je silnim zalaganjem pripadnika pokreta neologista, prije svega Ferenc Kazinczyja, mađarski jezik postupno osuvremenjen. (Povijest Mađarske, 1995: 130; Kontler, 2007: 230-232)

Mađarski staleži već su na zasjedanju Sabora 1805. godine iznijeli zahtjev da se mađarski jezik uvede u hrvatske škole kao obvezatan predmet. Takav zahtjev doveo je do napetosti između hrvatskih i mađarskih staleža pa je čak zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac u gornjoj kući Ugarskoga sabora izjavio da će se i Hrvati povesti za primjerom Mađara te će uvesti u svoje urede „svoj ilirski jezik“, tj. štokavsko narječje. (Šišić, 1975: 391; Cuvaj, 1910: 294) No, ta „prijetnja“ biskupa Vrhovca nije bila lako provediva. Naime, jezična situacija na prostoru banske Hrvatske bila je komplicirana. Na tom su prostoru u prvoj polovici 19. stoljeća u procesu standardizacije bila dva jezika, jedan na kajkavskoj dijalekatskoj osnovici, a drugi na štokavskoj dijalekatskoj osnovici. (Stančić, 2005: 267) To je pitanje narodnoga jezika, pa time i pitanje jezika na kojem bi se trebala obrazovati mladež kompliciralo i otežavalo. Naime, trebalo se odlučiti za jednu od tih

jezičnih osnovica kao onu koja predstavlja narodni jezik, što je moglo dovesti do toga da se govornici na drugoj jezičnoj osnovici tome usprotive. Zato se i moglo dogoditi da, uslijed daljnjih pritisaka koji su stizali s mađarske strane, hrvatski staleži već na Hrvatskom saboru 1811. izjave da će se potruditi da i njihova mladež nauči mađarski, kako bi imali sposobnih ljudi koji će moći na tom jeziku službovati kod zajedničkih oblasti. (Cuvaj, 1910: 294) Očito je da su tom izjavom hrvatski staleži počeli prihvaćati i mađarsku ideju da se državom može uspješno upravljati samo na jednom jeziku.

Novo razdoblje apsolutizma (1815.-1825.) učinilo je hrvatske staleže ponovno vrlo osjetljivima zbog pokušaja da se njihove povlastice i prava dokinu te su se zbog toga još snažnijom vezom željeli povezati s mađarskim staležima, kako bi lakše pružili otpor vladaru. Slijedom toga, pristali su na prijedlog koji se 1825. ponovno pojavio na Ugarskom saboru da mađarski jezik postane obvezatan predmet u hrvatskim školama te su ponovno izjavili „da će činiti sve da hrvatska mladež nauči mađarski“. Na zasjedanju Hrvatskog sabora 1827. donesen je zaključak (čl. 5) da hrvatska mladež u svim školama mora učiti mađarski jezik kao obvezatan predmet. (Šišić, 1975: 401; ZHS, XI: 59.-60.) Taj zaključak podržale su zatim i tri hrvatske županije, Varaždinska, Križevačka i Zagrebačka, koje su neposredno prije zasjedanja sljedećeg sabora 1830. također donijele zaključak kojim su tražile da se na požunskom Saboru donese zakon o obvezatnom učenju mađarskog jezika u hrvatskim školama. Zagrebačka županija svojim je poslanicima dala upute da zagovaraju da onaj pučki učitelj koji zna mađarski treba odmah djecu podučavati u čitanju mađarskog, da svi učiteljski kandidati koji žele vršiti tu služnu moraju dobro znati mađarski, a isto tako svatko tko želi polaziti gimnaziju da mora znati dobro čitati mađarski. Zatim, da u gimnazijama mađarski jezik bude obvezatan predmet te da se za to osiguraju učitelji koji ili neka budu financirani od naukovne zaklade ili od samih đaka, koji bi u tu svrhu plaćali 4 forinte naukovine, a kako bi se lakše postigao cilj da đaci nauče mađarski jezik, predloženo je također da se on uči svaki dan. Isto tako dobili su uputu da se založe da više ne može biti namješten ni jedan profesor koji ne zna tako dobro mađarski, da može školsku mladež u tom predmetu podučavati. I na kraju trebali su se zalagati da mađarski moraju učiti i učenici viših razreda. (Cuvaj, 1910: 297) U vezi s tim hrvatski su poslanici 1830. dobili uputu: „Staleži i redovi uviđaju potrebu da se u ovim kraljevinama raširi mađarski jezik, i to zato što žele da se Hrvatska i Slavonija što čvršćom vezom uzmognu vezati sa saveznom Kraljevinom Ugarskom. Stoga nalažu gospodi poslanicima neka nastoje oko toga da se

zakonom uredi pitanje o učenju mađarskog jezika kao obligatnog predmeta u ovim Kraljevinama.“ (Šišić, 1975: 402; usporedi i ZHS, XI: 95)

Poslanici srijemske i virovitičke županije zatim su na Hrvatskom saboru 1832. predložili da se mađarski jezik podučava i u trivijalnim školama te da se njegovo učenje temelji na latinskom jeziku. (ZHS, XI: 164-165) Taj prijedlog poslanika virovitičke i srijemske županije nije prihvaćen, ali je ipak mađarski jezik uveden u sve gimnazije u Hrvatskoj od 1. X. 1833. kao „ordinarium studium“ za sve učenike bez izuzetka, naredbom kralja Franje I. od 11. IV. 1833., koju je onda još u svoje ime 18. lipnja proglasilo Kraljevsko ugarsko namjesničko vijeće. (Šišić, 1975: 402) Time je mađarska nacionalna ideologija postupno prodirala na teritorij banske Hrvatske.

No, unatoč svim zakonskim odredbama te dijeljenju stipendija i nagrada, kojima se nastojalo primamiti učenike na učenje mađarskoga jezika, čini se da mađarski i nije bio pretjerano popularan među učenicima. (Cuvaj, 1910: 296, 329; Šidak, 1981: 175) Broj učenika koji su ga učili u zagrebačkoj gimnaziji u razdoblju između 1792. do 1833., nije prešao 30%, a bilo je godišta, kada ga nitko od đaka nije izabrao, napose u početnom periodu njegova uvođenja kao izbornog predmeta. (usporedi Dobronić, 2004) Ipak treba ustvrditi da se broj učenika koji su birali mađarski kao izborni predmet u navedenom razdoblju povećao, što treba pripisati, osim povećanju broja učenika općenito, i njihovom praktičnom razmišljanju, jer je uvođenje mađarskoga jezika kao službenoga na čitavom prostoru Ugarske bilo sve izglednije, a to je podrazumijevalo da svatko tko želi vršiti javnu ili državnu službu mora znati mađarski. Kako bi se potaknula volja za učenjem mađarskoga jezika školske godine 1825./1826. počeli su se čak nagrađivati najbolji učenici u tom predmetu (Cuvaj, 1910: 337), ali uskoro je on proglašen obvezatnim tako da se o uspjehu te inicijative ne mogu izvlačiti konkretni zaključci.

Hrvatski staleži svojim podupiranjem mađarskog jezika kao izbornog, ali i obvezatnog predmeta u hrvatskim školama nastojali su prije svega osigurati dobre odnose s mađarskim staležima. Iako nisu podupirali uvođenje mađarskog kao službenog u banskoj Hrvatskoj, jer su smatrali da bi time bila narušena ravnopravnost dviju Kraljevina u njihovoj zajednici te da bi time ugrozili hrvatsko municipalno pravo o jezičnoj autonomiji dajući do znanja da ne žele prihvatiti ni mađarsku nacionalnu ideologiju kao svoju ideologiju, oni u učenju mađarskog jezika u hrvatskim školama nisu vidjeli nikakvu opasnost, dapače pristajali su na to kao na kompromisno rješenje za daljnje očuvanje dobrih političkih odnosa s mađarskim staležima. Isto tako, njihovo pristajanje da se mađarski jezik uvede u hrvatske škole rezultat je

promjenjivih odnosa političkih snaga u Monarhiji. Naime, obje odluke hrvatski staleži donijeli su nakon razdoblje vladarskoga apsolutizma, u kojem je dvor nastojao smanjiti moć ugarskoga plemstva. Hrvatsko plemstvo u političkom trokutu tog razdoblja predstavljalo je najslabiju kariku pa je zaštitu svog položaja nalazilo u osloncu na mađarskog plemstvo, a kao ustupak za pruženu zaštitu pristalo je najprije na uvođenje mađarskoga jezika kao izbornog, a zatim i kao obvezatnog predmeta. No, kako je od 1830-ih mađarski nacionalizam sve agresivnije nastupao prema banskoj Hrvatskoj, što je vidljivo i u zahtjevu koji je iznesen već na sljedećem saboru (1832.-1836.) 1835. godine, da se mađarski jezik uvede i kao nastavni jezik u hrvatske škole, odnosno od petog razreda gimnazije, a za deset godina da ga moraju naučiti svi koji žele stupiti u javnu službu, došlo je do jačanja sukoba između hrvatskih i mađarskih staleža. To je rezultiralo time da su se hrvatski zastupnici na zajedničkom saboru oduprijeli iznesenom prijedlogu zagovarajući da kao službeni jezik ostane latinski, a opravdavajući svoj stav time da se ne bore za mrtvi latinski jezik, nego za svoja municipalna prava, što je značilo da sami imaju pravo izabrati svoj službeni jezik. (Šišić, 1975: 408; Šokčević, 2006: 30-32; Heka, 2014: 522) Iako vladar nije sankcionirao mađarski zahtjev, u banskoj Hrvatskoj sve snažnije se iskazivalo nezadovoljstvo zbog mađarske jezične politike, kako na Hrvatskom saboru i na županijskim skupštinama, tako i na privatnim sastancima kao i na javnim mjestima. Mađarskom jezičnom politikom, koja se pokušala provoditi i u hrvatskim školama bila je osobito nezadovoljna mladež, koja je polako prihvaćala ilirske ideje te je sve češće bila spremna na pobunu. (Miskolczy, 1927: 555-556) Treba spomenuti da je grof Franjo Vojkffy na Hrvatskom saboru 1832. posebnu pažnju posvetio jezičnom pitanju te je o tome održao govor u kojem, osim što je upozorio na to da je uvođenje mađarskog jezika kao službenog za čitav teritorij Ugarske nepravedno i nezakonito, osvrnuo se i na pitanje učenja mađarskoga jezika u hrvatskim školama, primijetivši da: „(...) ako dugogodišnji studij nije dovoljan za učenje francuskog, talijanskog i engleskog jezika (koji su spojivi s latinskim jezikom, nama svima bliskim), koliko li se težim za svako stranca mora pokazati učenje mađarskoga jezika, koji ni s jednim europskim jezikom nema niti najmanje sličnosti, ni u značenju riječi, niti u samoj konstrukciji gramatičkog izraza.“ (Sikirić Assouline, 2006: 101) Unatoč neuspjelim pokušajima da se mađarski jezik uvede kao nastavni u hrvatske škole, Mađari nisu odustajali od tog prijedloga te su i na Ugarskom saboru 1839./1840. odmah po njegovu otvaranju ponovno iznijeli spomenuti zahtjev proširivši ga i na Vojnu Krajinu. (Heka, 2014: 522.)

U međuvremenu u banskoj Hrvatskoj počeo se razvijati hrvatski narodni preporod, nositelji kojeg su bili uglavnom mladi intelektualci, koji su radili na stvaranju jedinstvenog narodnog jezika, koji bi bio podloga za teritorijalno političko, ali i nacionalno ujedinjenje hrvatskih zemalja. Kako su oni u svojoj ideologiji zastupali i ideje izgradnje jedinstvenog jezika za sve južne Slavene odabirući pri tom štokavštinu kao narodni jezik, javili su se protivnici tih ideja, koji su na temelju kajkavštine branili svoj etnički hrvatski identitet. To je rezultiralo pojavom prvih političkih stranaka u banskoj Hrvatskoj, Horvatsko-vugerske stranke i Ilirske (Narodne) stranke, od kojih je prva zastupala što snažniju vezu s Ugarskom. Sukob između dviju hrvatskih stranaka u jezičnom pitanju nije bio ograničen samo na pitanje koja dijalekatska osnovica, kajkavska ili štokavska, treba predstavljati narodni jezik, nego je on obuhvaćao i pitanje uvođenja mađarskoga kao službenog jezika na teritoriju banske Hrvatske. Horvatsko-vugerska stranka pristajala je na uvođenje mađarskoga jezika kao službenoga za čitav teritorij banske Hrvatske, a ilirci su se tome žestoko protivili suprotstavljajući mađarskom jeziku narodni. Rezultat ilirskih protivljenja vezanih uz mađarski jezik kao i njihove jezične politike bio je sve veći animozitet hrvatske javnosti prema mađarskom jeziku (Šokčević, 2006: 55) te zahtjev da se osnuju katedre narodnog jezika u hrvatskim školama. Hrvatski sabor 10. kolovoza 1840. donio je predstavku, koja je upućena na vladara, na zagrebačku Akademiju te na sve gimnazije zagrebačkoga školskog distrikta, kojom se tražila dozvola za uspostavu katedri narodnoga (ilirskog) jezika. Taj zahtjev, osim glavnog navedenog pitanja potaknuo je i pitanje o učenju mađarskoga jezika u hrvatskim školama. Predsjednik školske komisije B. Mednyanszky smatrao je da se s obzirom na poseban položaj Hrvatske mora izbjegavati svaka prisila prilikom širenja mađarskoga jezika te je predložio njegovo postupno učenje, to jest u višim osnovnim školama da se uče tek osnove mađarskoga jezika, a da učiteljski kandidati nakon završetka obrazovanja moraju položiti ispit iz mađarskoga jezika. U gimnazijama je zatim prema njegovom prijedlogu bilo nužno mađarski podučavati oslanjajući se na latinski, a jedan predmet u svakom razredu trebalo je i podučavati na mađarskom. Time bi se postigla bolja izobrazba mladeži u mađarskom jeziku, što bi dovelo do toga da bi se na Akademiji mađarski mogao koristiti kao nastavni jezik. Poboljšanju izobrazbe u mađarskom jeziku prema njegovom prijedlogu trebali su pridonijeti i učitelji u svim navedenim školama koji su svi odreda trebali dobro znati mađarski. Ugarska dvorska kancelarija prihvatila je uglavnom prijedloge predsjednika školske komisije uz neke nadopune, ali je prijedlog o uvođenju mađarskog jezika kao nastavnog na zagrebačkoj Akademiji ostavila

za daljnju raspravu, dok je odbila prijedlog da se u gimnazijama u svakom razredu jedan predmet predaje na mađarskom. Iz očitovanja Kancelarije vezanog uz pitanje profesorskog kadra i njihova znanja mađarskog jezika razaznaje se da profesori u gimnazijama i u Akademiji uglavnom nisu dobro znali mađarski, jer ga uglavnom predaju jedne te iste osobe, a čini se da ni podučavanje mladeži nije uspješno. U Zagrebačkom sjemeništu zabilježeno je da je čak bilo profesora koji uopće nisu znali mađarski. (Miskolczy, 1928: 206-215; Šidak, 1981b: 183) Neki od prijedloga predsjednika školske komisije vezani uz postupno uvođenje mađarskoga jezika u hrvatske škole prihvaćeni su u novom školskom redu za osnovne škole (Systema scholarum elementarium) koji je potvrđen tek 1845. pa je tako određeno da se u višim osnovnim školama osnove mađarskog jezika uče od trećeg razreda. (Modrić-Blivajs, 2007: 218; Šidak, 1981a: 195)

No, mađarski staleži težili su da mađarski jezik postane nastavni i u hrvatskim školama, kako bi na taj način lakše proveli ciljeve svoje nacionalne ideologije te su na zasjedanju Ugarskoga sabora 1843. u odsutnosti hrvatskih poslanika zaključili da ubuduće jedino mađarski jezik može biti službeni i nastavni u cijeloj Ugarskoj i Hrvatskoj sa Slavonijom i Primorjem. No, ni ovaj put Mađari nisu uspjeli dobiti vladarevu potvrdu tog zaključka, kralj ga je potvrdio tek kao obvezatan predmet u svim višim i srednjim školama banske Hrvatske. (Šišić, 413; Doktorat 118.; Heka, 2014: 546.) Hrvatski sabor i 1845. morao je izdati predstavku vezanu uz mađarski jezik, a ona se odnosila na uredbu Ugarskog namjesničkog vijeća prema kojoj se u školskim ustanovama nisu smjele namiještati osobe koje nisu dobro znale mađarski jezik. U svojoj predavci Hrvatski je sabor naravno izrazio protivljenje toj uredbi. (ZHS, XII: 222.)

Pristaše i članovi Horvatsko-vugerske stranke, koji su i dalje zagovarali učenje mađarskog jezika u hrvatskim školama svoju su privrženost mađarskom jeziku, a time i mađarskoj nacionalnoj ideologiji iskazali na način da su u napatku koji je Zagrebačka županija, kojom su oni vladali, dali svojim predstavnicima za Ugarski sabor 1847. uputu da iznesu prijedlog da se zbog vrlo slabog napredovanja mađarskog jezika u Hrvatskoj zakonski odredi da se mađarski jezik uči svaki dan po dva sata u svim školama te da se u tu svrhu dovedu novi učitelji mađarskog jezika i da im se osigura plaća. Također je predloženo da se duhovna mladež kao i pitomci biskupskih sirotišta, požeškog i zagrebačkog te plemićkog zagrebačkog konvikta u svrhu lakšeg učenja mađarskoga jezika šalju na zamjenu u slične zavode u Ugarskoj te da se zato osiguraju financijska sredstva. (Cipek, Matković, 2006: 124-125) Naime, članovi Horvatsko-vugerske stranke prihvatili su tumačenje

Mađara da se državom uspješno može upravljati samo na jednom jeziku, a kako su mađarsko nacionalno ime prihvatili kao ime državotvorne nacije, logično je bilo i da su prihvatili mađarski kao službeni jezik jer je to bio jezik državotvorne nacije. Oni su smatrali da će se uvođenjem mađarskoga jezika kao službenoga omogućiti lakši i brži napredak zemlje, kako Ugarske tako i Hrvatske, stoga su zagovarali i njegovo učenje, i to vrlo aktivno u hrvatskim školama. Pristaše hrvatskog narodnog preporoda suprotstavljale su mađarskom jeziku ilirski jezik, tj. štokavsko narječje, koje su promovirali kao narodni jezik. U njegovom promicanju mnogo su se više angažirali i imali su više uspjeha od svojih političkih protivnika te su uspjeli postići da je na Hrvatskom saboru 1847. godine hrvatski (ilirski) jezik proglašen službenim za bansku Hrvatsku te je izražena želja da on bude i obukovni u njezinim školama, a donesen je i zaključak da se narodni jezik i književnost uvedu u sve gimnazije. (Dobronić, 2004: 231) Uputa hrvatskim poslanicima za predstojeći Ugarski sabor stoga je sadržavala sljedeće: “Saborski poslanici neće nipošto dopustiti uvođenje mađarskoga jezika kao obukovnoga u gimnazije i akademiju ovih kraljevina, jer staleži i redovi žele da se u Hrvatskoj uvede kao obukovni jezik naš narodni jezik.” (Šišić, 1975: 416) S druge pak strane na Ugarskom saboru 1847./1848. u zakonskoj osnovi o mađarskom jeziku i narodnosti zaključeno je da je mađarski jezik obrazovanja u Ugarskoj, a da se u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji te u Primorju mora kao obvezatan predmet učiti i u osnovnim i u srednjim školama. (Šišić, 1975: 417) Ni odluku Hrvatskog sabora o uvođenju hrvatskog (ilirskog) kao službenog jezika za prostor banske Hrvatske, ni spomenutu osnovu o mađarskom jeziku i narodnosti vladar nije sankcionirao. No, revolucionarna kretanja jezično su pitanje, napose otpor Hrvata prema mađarskom jeziku učinila još snažnijim, jer je povezanost jezika i mađarske nacionalne ideologije, koja je tada pokušala ostvariti svoje ciljeve, u hrvatskoj javnosti shvaćena kao pokušaj ostvarivanja mađarske nadmoći na ostalim ugarskim narodima pa i nad hrvatskim: „(...) Magjari nametju svoj jezi, - a s tim pečat svog gospodstva – a našeg robstva!“ (N d-h-s, 13. 4. 1848., br. 34, 133.) Ne treba stoga čuditi da je nakon završetka revolucionarnih kretanja u Habsburškoj Monarhiji u ljeto 1849., Bansko vijeće kao privremena hrvatska vlada donijelo odluku da se umjesto mađarskog jezika na Akademiju uvode kao izborni predmeti „narječja i književnost česku, poljsku i rusku“. (Šidak, 1981b: 185). Upravo iz te odluke potpuno je jasno da je pitanje uvođenja mađarskoga jezika u hrvatske škole od početka pa do polovice 19. stoljeća bilo isključivo političko pitanje, koje je povezano s tada dominantnim idejama vezanim uz izgradnju i oblikovanje

nacije i postizanje njezinih političkih ciljeva. No, pokušaji uvođenja mađarskoga jezika u hrvatske škole kao i uz to vezana pravna regulativa, ipak su, prije svega, direktna posljedica odnosa političkih snaga u Monarhiji, kako odnosa dvora prema Ugarskoj tako i odnosa Ugarske prema banskoj Hrvatskoj te političkih odnosa unutar same banske Hrvate, napose tijekom 1840-ih. Krajem 18. i u drugom desetljeću 19. stoljeća, kao što je već spomenuto, taj se odnos snaga odražavao kroz reakcije na vladarski apsolutizam. Bečki dvor uvođenjem apsolutizma nastojao odrediti smjernice modernizacije u Ugarskoj (za vrijeme Josipa II.) i smanjiti utjecaj plemstva, no nakon ukidanja apsolutizma ojačao je ugled i snaga mađarskoga plemstva, kojem se zatim okretalo hrvatsko plemstvo nalazeći u njemu sigurnu zaštitu od carskoga apsolutizma, što je za posljedicu imalo pristajanje uz zahtjeve Mađara da se mađarski jezik u različitom statusu uvede u hrvatske škole. Od razdoblja reformi u Ugarskoj (1830.-1848.) i pojave hrvatskog narodnog preporoda u banskoj Hrvatskoj sredinom 1830-ih pitanje uvođenja mađarskog jezika u hrvatske škole postaje sve kompliciranije. Naime, tada se zbog sve snažnijeg prodora mađarske nacionalne ideologije javlja snažniji otpor mađarskome jeziku u banskoj Hrvatskoj i kod plemstva i kod građanske inteligencije. Građanska inteligencija u banskoj Hrvatskoj, kojoj se pridružio i dio plemstva, oblikujući vlastitu nacionalnu ideologiju ponudila je i drugačiju jezičnu politiku, koja je u potpunosti odbijala mađarski jezik, ali je s druge strane došla u sukob s onim dijelom plemstva i bogatijeg građanstva koje je prihvaćalo i mađarsku nacionalnu ideologiju i mađarski jezik kao službeni. To je bilo vidljivo u različitim zakonskim prijedlozima hrvatskih političkih stranaka iznesenim tijekom 1840-ih vezanih uz jezično pitanje u školstvu. I Bečki dvor iskoristivši u tom razdoblju svoju poprilično stabilnu i snažnu poziciju, nastojao je najprije odgađanjem proglašenja mađarskoga jezika službenim, a zatim i odbijanjem da on postane jezikom obrazovanja i da se širi izvan granica Ugarske, suzbiti liberalni pokret u Ugarskoj, koji je bio nositelj nacionalnih tendencija u mađarskome društvu. Dvor tako nije potvrdio zakonske odredbe koje je donio Ugarski sabor o uvođenju mađarskoga kao nastavnoga jezika u hrvatske zemlje, a nije potvrdio ni odluke Ugarskoga namjesničkoga vijeća vezane uz školsku jezičnu politiku.

Reakcije mladeži na učenje mađarskog jezika kao obvezatnog predmeta čini se, napose od početka 1840-ih, kada se hrvatsko-mađarski nacionalni sukob sve više intenzivirao, nisu bile pozitivne. U izvješću Informacijskog ureda, koje je 1840. poslano u Beč, tvrdi se da postavljeni profesori mađarskoga jezika mladeži služen samo za porugu te se optužuje

vrhovnog ravnatelja škola u Hrvatskoj Antuna Kukuljevića, da predlaže protjerivanje tog predmeta iz Hrvatske i Slavonije (Nebenländern) i da je vrlo tolerantan prema mladeži, koja je sklona ispadima, ako postoji naznaka da se iole radi o pitanjima vezanim uz ilirsku narodnost. (Miskolczy, 1927: 590) I u drugim izvještajima tvrdi se da je mađarski jezik u nemilosti i da svi oni koji ga žele učiti moraju trpjeti različite podbadanja od profesora, koji pripadaju Ilirskoj stranci. (Miskolczy, 1927: 594) Ilirci su se navodno orijentirali prema mladeži kako bi je pridobili za svoju ideologiju, a u tu su svrhu pridobili i vrhovnog ravnatelja škola A. Kukuljevića uz čije je odobrenje, a uz suradnju više profesora, to i provedeno. Osim A. Kukuljevića kao jedan od glavnih krivaca za ilirsku propagandu među školskom mladeži imenuje se Stjepan Moyses, profesor filozofije i grčkog jezika na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu. On je zaista kao cenzor (1837.-1843.) pomagao ilirski pokret, a bio je i suosnivač Matice ilirske. (Miskolczy, 1927: 604, 606-607; <http://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42170>) No, i profesori mađarskoga porijekla, koji su bili skloni Horvatsko-vugerskoj stranci i koji su podržavali mađarski jezik kao obvezatan predmet, a vjerojatno su se zalagali i za njegovo uvođenje kao nastavnog jezika, Tivadar Pauler i János Mikusay u izvješćima su prozivani zbog negativnog političkog utjecaja na školsku mladež. (Miskolczy, 1927: 581-582)

Kao što sam već spomenula, revolucionarna kretanja učinila su otpor Hrvata prema mađarskom jeziku još snažnijim pa ne treba čuditi da su i hrvatski đaci iskoristili zapletene prilike 1848. godine kako bi iskazali svoje mišljenje o mađarskom jeziku kojeg su morali učiti. U tisku je tako zabilježeno da se na samom kraju svibnja 1848. na zagrebačkoj akademiji trebao održati ispit iz mađarskoga jezika, no u dvorani se nije pojavio niti jedan učenik, nego su ispred akademije spalili mađarske knjige: „Time se svèrši izpit.“ (N d-h-s, br. 55, 1. 6. 1848., 222)

Zaključak

Razdoblje prosvjetiteljstva u Ugarskoj (1722.-1825.) ponajviše je obilježio proces oblikovanja mađarske nacionalne ideologije, koji se počinje odvijati nakon smrti vladara Josipa II. 1790. godine. U toj ideologiji, koja je imala tendenciju od povijesne Ugarske, tj. od zemalja Krune Sv. Stjepana, dakle i banske Hrvatske, stvoriti jedinstvenu mađarsku nacionalnu državu, mađarski jezik dobio je iznimno važno mjesto. On je trebao biti element koji će oblikovati mađarsku političku naciju, povezujući ne samo različite društvene slojeve mađarskoga društva, nego i različite narode, koji su

nastanjivali Ugarsku te koji će osigurati napredak ugarskoga društva u cjelini. Rezultat tih promišljanja bio je modernizacija mađarskoga jezika i nastojanje da se njegova uporaba proširi u državnoj upravi i školstvu. U razdoblju prosvjetiteljstva uvođenje mađarskoga jezika u hrvatske škole predstavnici hrvatske političke elite, tj. hrvatski staleži koji su o tom pitanju donosili konačnu odluku tolerirali su kao zalog očuvanja dobrih odnosa s mađarskim staležima, u kojima su nalazili zaštitu protiv vladarskoga apsolutizma te su čak pristali i na to da on postane obvezatan predmet u hrvatskim školama. U reformskom razdoblju (1830.-1848.), kada mađarski nacionalizam sa svojim zahtjevima počinje sve agresivnije nastupati prema teritoriju banske Hrvatske pitanje mađarskog jezika u hrvatskim školama postaje sve više element razdvajanja između Hrvata i Mađara. Tome je pridonijela i pojava narodnog preporoda kod Hrvata, koja je s druge strane zbog slavenskih ideja koje je taj pokret zastupao, potaknula dio svojih protivnika da prihvate mađarsku nacionalnu ideologiju te je za njih mađarski jezik postao ponovno važan element koji je spajao hrvatski i mađarski narod, ali i omogućavao njihov zajednički napredak na svim poljima života, što su iskazali i kroz zahtjev za njegovim intenzivnim učenjem u hrvatskim školama.

Kroz pokušaje uvođenja mađarskoga jezika u hrvatske škole u prvoj polovici 19. stoljeća jasno se može razaznati kako je kulturni element, jezik, u početku toleriran kao zalog očuvanja dobrih odnosa između Hrvata i Mađara u vremenu kada nacionalni pokreti dobivaju sve više na važnosti do toga kako je on postao prvorazredno političko pitanje, koje je ne samo bilo element sukoba između Hrvata i Mađara, nego i sukoba na hrvatskoj političkoj sceni.

Nositelji mađarske nacionalne ideje pokušali su kroz školstvo širiti svoju nacionalnu ideologiju, pa tako i jezičnu ideju, no kako je vidljivo iz korištene građe u tome nisu imali uspjeha, jer je „napredak“ mađarskoga jezika, tj. njegovo učenje bilo vrlo slabo prihvaćeno u hrvatskim školama, a i kada je on postao obvezatan predmet, nisu zabilježeni pozitivni pomaci u tom smislu.

References

- Almási G., Šubarić L. (2015): Introduction, u: Almási G., Šubarić L. (ed.): Latin at the Crossroads of Identity. The Evolutio of Linguistic Nationalism in the Kingdom of Hungary, Brill, Leiden; Boston, 1-23
- Cuvaj A. (1910): Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, sv. 2, 2. izdanje, Tisak i naklada Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. Zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb

- Dobronić L. (2004): Klasična gimnazija u Zagrebu od 1607. do danas, Školska knjiga, Zagreb
- Fónagy Z. (2004): Paralelnosti i konflikti u eri nacionalnog preporoda, u: Kruhek M. (ur.): Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.-1918.: zbornik radova, Hrvatski institute za povijest, Zagreb, 201-208
- Heka L. (2014): Uvođenje mađarskoga jezika u službenu uporabu u Ugarskoj i uloga hrvatskih nuncija na požunskom saboru 1843/44. godine, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Vol. 35, br. 2, pp. 513.-554.
- Hónich H. (2015): Which Language and Which Nation? Mother Tongue and Political Languages: Insights from a Pamphlet Published in 1790, u: Almási G., Šubarić L. (ed.): Latin at the Crossroads of Identity. The Evolution of Linguistic Nationalism in the Kingdom of Hungary, Brill, Leiden; Boston, 35-63
- Kontler L. (2007): Povijest Mađarske. Tisuću godina u Srednjoj Europi, Srednja Europa, Zagreb
- Margócsy I. (2015): When Language Became Ideology: Hungary in the Eighteenth Century, u: Almási G., Šubarić L. (ed.): Latin at the Crossroads of Identity. The Evolution of Linguistic Nationalism in the Kingdom of Hungary, Brill, Leiden; Boston, 27-34
- Miskolczy A. (2015): 'Hungarus Consciousness' in the Age of Early Nationalism, u: Almási G., Šubarić L. (ed.): Latin at the Crossroads of Identity. The Evolution of Linguistic Nationalism in the Kingdom of Hungary, Brill, Leiden; Boston, 64-94
- Modrić-Blivajs D. (2007): Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva u Banskoj Hrvatskoj od 1774. do 1850. godine, Povijesni prilozi, Vol. 32, br. 32, pp. 209-221
- Povijest Mađarske (1995), ur. Péter Hanák, Barbat, Zagreb
- Sikirić Assouline Z. (2006): U obranu hrvatskih municipalnih prava i latinskoga jezika: govori na Hrvatskom saboru 1832. godine, Srednja Europa, Zagreb
- Smith A. D. (2001): Authenticity, u: Athena S. Leoussi (ed.): Encyclopedia of Nationalism, Transaction Publishers, New Brunswick; New Jersey, 13-14
- Stančić N. (2005): Grafija i ideologija: hrvatski narod, hrvatski jezik i hrvatska latinica Ljudevita Gaja 1830. i 1835. godine, Rad HAZU, Razred za društvene znanosti, knj. 43, 261-287
- Šidak J.(1981): Jedno stoljeće u razvoju školstva u hrvatskim zemljama od 1773. do 1874., u: Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, Školska knjiga, Zagreb, 189-199

- Šidak J. (1981): Regia Scientiarum Academia, u: Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, Školska knjiga, Zagreb, 171-188
- Šišić F. (1975): Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb
- Šokčević D. (2006): Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata: kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga, Naklada Pavičić, Zagreb
- „Moyses, Stjepan“ Available from: <http://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42170> (Accessed: 13 July 2015)
- Cipek T., Matković S. (2006): Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka 1842.-1914., Disput, Zagreb
- Miskolcgy Gy. (1927, 1928): A Horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában, I.–II. kötet, Budapest, Kiadja a Magyar történelmi társulat
- Zaključci Hrvatskog sabora (1974), sv. IX, pri. Ivan Filipović, Metod Hrg, Mate Križman i Vesna Šojat, Arhiv Hrvatske u Zagrebu, Zagreb: ZHS
- Zaključci Hrvatskog sabora (1976), sv. XI, pri. Mate Križman i Vesna Šojat, Arhiv Hrvatske u Zagrebu, Zagreb: ZHS
- Zaključci Hrvatskog sabora (1980), sv. XII, pri. Josip Barbarić et all, Arhiv Hrvatske u Zagrebu, Zagreb: ZHS
- Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske 1848.: N d-h-s

Abstract

**ATTEMPTS TO INTRODUCE THE HUNGARIAN LANGUAGE IN
CROATIAN SCHOOLS
IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY**

Arijana Kolak Bošnjak
Croatian Institute of History, Zagreb

In the first half of the 19th century, the national conflict between Croats and Hungarians manifested itself most prominently in the language issue, particularly in the matter of introducing Hungarian as the official language in the whole territory of Hungary, including Civil Croatia. This paper will depict Hungarian attempts to introduce the Hungarian language in Croatian schools, based on an analysis of conclusions of the Croatian Diet, various reports and other documents of this period. Hungarians were partially successful in their attempt. In 1833, Hungarian became a compulsory school subject in Croatian schools, but Hungarians did not manage to introduce it as the language of instruction, which gave rise to disputes in the 1840s. In spite of all Hungarian efforts, the attempt to spread Hungarian through schools in Civil Croatia remained futile.

Keywords: Hungarian language, Croatian schools, first half of the 19th century